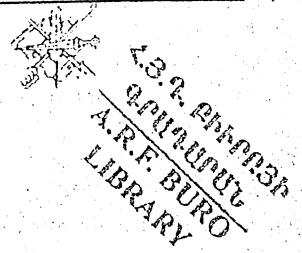

ԴՐՈՇՆԿ

„ՋԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Վ. Ե. Բ. Զ. Ի. Ն. Գ. Է. Պ. Ք. Ի. Ա. Ռ. Թ. Ի. Ի.

Մ ա յ ի ս, 1894 թ.

Մարտ ամսի 13-ին Յակովբ անունով մի երիտասարդ փորձեց սպանել Աշղեան պատրիարքին. փորձն անյաջող էր:

Սա առաջին դեպքը չէ. հայ ժողովուրդը շատ անգամ և տարբեր ձևերով է յայտնել Սրբազանին իր բողոքը, բայց միշտ անյաջող է մնացել նրա արդար ձայնը:

Ազգաբնակչութեան խուլ, ճնշված բողոքի հետ միաժամանակ տեղի է ունեցել և ծայրայեղ տէնորիստական փորձ. — ընթերցողներն անշուշտ յիշում են Յուլիս 15 յայտնի ցոյցը: Աշղեանը չխրատվեց. համարելով այդ ցոյցն իրրև արդիւնք օտար խառնակիչ տարրերի, յայսը դնելով նազում-բէյի աշխուրջ ոստիկանների վերայ, նա աւելի մեծ եռանդով շարունակեց իր զզուելի արարքները: Բայց ահա դուրս եկաւ ժողովրդի խաւերից նրա զաւակներից մէկը — Յակովբը, որն արտայայտիչ հանդիսացաւ ժողովրդի եռացող բողոքներին:

Ի՞նչ է այս փաստը: Ո՞վքեր են այդ Աշղեանը և իր նմանները, ի՞նչ բանի են դրանք ձգտում, յանուն ո՞ր ըսկզբունքի են դրանք ոտնատակ տալիս ժողովրդի ամենասուրբ, անձեռնմխելի իրաւունքները:

Տաճկական բռնակալ կառավարութիւնը ժողովրդի թշնամին է. այստեղ ոչ մի կասկած չկայ. ամեն մի բռնակալութիւն թշնամի է աշխատաւոր ժողովրդին և պէտք է լինի: Նա պէտք է աշխատի քայքայված պահել նրա նիւթականը, մութ խաւար թագաւորեցնել նրա մտաւոր աշխարհում. փչացածութիւն, լիտիութիւն, լքտեսութիւն, դողութիւն և այլ հազար ու մի ակտեր սերմանել նրա բարոյական կեանքում, որ ինքը կարողանայ հաստատ ու անսասան մնալ որ ինքը կարողանայ հող ունենալ իր ոտքերի տակ: Ժողովրդական կեանքի այդ երեք կողմերից որն էլ զարգանայ՝ վնաս, սպանիչ, մահացու վնաս է բռնակալութեան: „Ուզում էք ժողովուրդը պահել հնազանդութեան մէջ, գրում է իր յիշատակարանում՝ Բիշելեօն, աղքատացրէք նրան և միշտ աղքատ պահեցէք:“

Ինչո՞ւ ժողովրդի նիւթական բարօրութիւնը դէմ է բռնակալութեան: — Պարզ է. որովհետեւ միշտ նիւթական հարստութեան հետևում է ուշ թէ շուտ մտաւոր և բարոյական հարստութիւն: Եւ ուր կայ մտաւոր ու բարոյական զարգացում՝ այնտեղ չի կարող երկար դիմանալ որ և է բռնակալութիւն. զարգացած մարդը չի թողնի, որ իրեն կեղեքեն տասանորդով գլխահարկով, ուղղակի և անուղղակի բազմաթիւ հարկերով, զինւորական տուրքով, յդիշքերէսի՞ — ուլ և այլն:

Մտաւոր և նիւթական հարստութիւնը ժողովրդի կեանքում անքակտելի կերպով կապված են իրար. մէկը կայ՝ կայ և միւսը: Եւ եթէ բռնակալութիւնը կատաղի թշնամի է հանդիսանում այդ ֆակտորներին, դա պարզ է ամենքի համար: Բայց ինչո՞ւ են դէմ ժողովրդին Աշղեանները, Սիմօն բէյերը, Պօղոս եպիսկոպոսները, Աւնի և Էրզրումի փողատէր վաշխառուները ու գունտ գունտ լրտեսները: Ի՞նչ են ուզում դրանք ժողովրդից: Ինչո՞ւ մէկը յանուն „ազգային Առաքելական Ս. եկեղեցու“, միւսը յանուն „ազգային և ժողովրդական սիրոյ և բարօրութեան“, երրորդը յանուն „խոհմութեան“ և այլն՝ հնազանդութիւն են քարոզում տանջված ու տանջվող ուժասպառ ժողովրդին: Ի՞նչ է դրանց դէպի այդ ստոր վարմունքը: Ի՞նչն է ստիպում Աշղեան պատրիարքին գրել ամենաստոր ու զզուելի բովանդակութեամբ շրջաբերականներ, այս, այն „առաքելական հայագաւան“ եկեղեցում խօսել շնամայել քարոզներ. վերջապէս ի՞նչն է ստիպում այս կամ այն գաւառի վաշխառու աղաներին „շնորհակալութեան թղթեր“ կազմել և ուղարկել, մատնել տէրութեան իր համաքաղաքացիներին, իր ծանօթներին, մինչև իսկ արիւնակից բարեկամներին. ամբողջ աշխարհի առաջ աւազակ, խառնակիչ և մարդասպան հրատարակել ամեն մի յեղափոխական գործչի:

Ինչո՞ւ: — Որովհետեւ նրանց նեղ, խմբական շահն է այդ պահանջում: Ինչո՞ւ են գողն ու գայլը մութ գիշերները որոնում, ինչո՞ւ են ջրի պղտոր ժամանակ ձուկ որսալու դուրս գալիս: — Արհեստի շահն է այդ պահանջում: Բռնակալ է կառավարութիւնը, տգէտ է ժողովուրդը.

խեղճ, աղքատ է նա, աւելի շուտով կը հարստանան, աւելի հեշտ կը կարողանան փառք պատուի տիրանալ. շքաններ ստանալ ժողովրդի այդ ցեղերը:

Էրոսադէմի Յարութիւն պատրիարքի մի քարոզը, որի մասին գրել էինք մեր անցեալ համարներից մէկում, քարոզին արժանացրեց մեծ եպարքոսի տեսութեանը և Սուլթանի ամենաողորմածաբար շարտած ոսկիներին: Աշղեան պատրիարքը և Միմէօն բէյը ազգային ժողովք փակեցին. նրանք ևս արժանացան դեղին մետաղի մի քանի կտորներին: Մատնում է մի ստորաքարը հայ այս կամ այն մեղաւոր կամ անմեղ մարդուն, — նա ևս ստանում է փող . . . Միշտ փող: Եւ այդ փողը նման է այն ոսկրներին, որ տէրը ողորմածաբար ածում է շան առաջ իսկ շունը հաւատարմաբար պաշտպանում է նրա կայքը:

Աշղեանի նման մի հոգևորական քար գցեց Կրօնական ժողովի վերայ, փակեց նրան, որովհետև այստեղ կար մի ուրիշ բռնապետական ձգտում. այսուհետև նա մենակ կամ իր գողակից ընկերներով կը կառավարէ ժողովրդին, մենակ կը կողոպտէ:

Դարձրէք աչքերդ դէպի վան, Էրզրում, Մուշ, Երզնկա . . . Ո՛վքեր են այդ բազմաթիւ լրտեսները: Համարեա բոլորն էլ մեծ և փոքր վաշխառուները, ժողովրդի այդ տղրուկները: Նրանք մատնում են, նրանք սուտ վկայութիւններ են սալիս, նրանք զրպարտում, մեղադրում են այս և այն ողորմելի գիւղացուն, խեղճ արձեստաւորին իբրև յեղափոխականներ, որ դուր գան վալիին, որ այս կամ այն կապալը էժան ձեռք ձգեն, որ իրենց հնարովի հրէշաւոր մուրհակները սաղացնեն: Առանց փաշայի կամ զադիի քաղցր աչքն իր վերայ դարձնելու, նրանք չեն կարող անել այն զարհուրելի քանակութեամբ կատարվող ոճիրները, որ տեղի են ունենում այսօր: Բռնակալութիւնը մութ, խաւար գիշեր է, որի մէջ վաշխառուն և լրտեսը, էֆէնդին ու բէյը պատրիարքն ու եպիսկոպոսը հանգիստ ու վստահ կարող են գողանալ, կողոպտել, ծծել ժողովրդի արիւնը, որքան ուզում են:

Օ՛, նրանք շատ լաւ են զգում, որ ամեն մի յեղափոխական իրենց մահացու թշնամին է: Նրանք լաւ են զգում, որ այդ մօտեցող յեղափոխութիւնն իրենց համար լաւ բան չի խոստանում: Եւ դուք ուզում էք, որ այդ հրէշներն օգնե՞ն յեղափոխական գործին:

Ո՛չ, դրանք չեն կարող օգնել. դրանք յեղափոխութեան կատարել թշնամիներն են և աւելի վտանգաւոր, քան տաճիկ բաշիբոզուկ վարչութիւնը, որովհետև դրանք շատ անգամ զինված են լինում ազգութեան, եկեղեցու, կրօնքի սրբութեան, խոհեմութեան և այլ գէղքերով, որովհետև դրանք գիտեն յաճախ խաբել տը-

գէտ ժողովրդին: Սով է վանում, Էրզրումում, սով է ամեն կողմ: Բազմաթիւ մանր ու խոշոր վաշխառուների ժամանակը հասել է, նրանք էլ իրենց առամները սրել և որսի են սպասում: Այժմ արդէն տաճիկ վարչութիւնը երախտագիտաբար պիտի վարձատրի այդ վաշխառու լրտեսներին և բռնակալութեան փթած հիւքը պաշտպանող տղրուկներին: Եւ ահա տրվում է նրանց ազատ ասպարէզ ամբարները լցնել հազարաւոր փութ ցորենով և չլսված գներով ծախել:

Բացվում է մի տեղ մի իւղալի պաշտօն. իսկոյն նրտեսնում են մի մատնիչ լրտեսի, որ ի տրիտուր իր արած բոլոր ծառայութիւնների, ծծի ուժասպառ ժողովրդի արիւնը:

Ամեն կողմ տղրուկներ, մատնիչներ, լրտեսներ, Աշղեաններ, բէյեր ու էֆէնսիներ, ծծեցէք, ծծեցէք ժողովրդի արիւնը, որովհետև մօտենում է ձեր վերջը, հասնում է ձեր օրհասը: Յեղափոխութեան սուր սուսերը ձեր գլխին է և արդէն փայլում է: Վայ ձեզ . . .

Բայց ի՞նչ վայ, դրանք գիտեն հանգամանքներին յարմարվել: Տեսաք, տաճիկ բռնակալութեան կործանման հետեւալ օրն և եթ նրանք կը հանդիսանան ջատագով պաշտպան կատարված իրողութեան և այստեղ ևս կաշխատեն որոնել իրենց անհատական օգուտը:

Ընթերցող, կարդացե՛ք եւ «Լուսադէմին» վէպը. յիշիր Հաջի Խրիստոյին: Նա մատնում էր յեղափոխական գործիչներին, իսկ երբ յաղթութիւնն անցաւ վերջիններիս կողմը, ոգևորված ընկել էր յաղթական զօրքերի առաջն իբրև յեղափոխական, իբրև գործիչ . . .

Հայ յեղափոխականը չպիտի խաբվի դրանցից, նա չպէտք է կանգ առնի. թշնամի են դրանք մեզ այսօր, աւելի վտանգաւոր թշնամի կը լինեն տաճիկ բռնակալութեան անկումից յետոյ: Այդ մարդկանց համար սըրբութիւն չկայ: Նրանց միակ սրբութիւնն իրենց գրպանն է և իրենց հանգիստ կեանքը:

Դրանցից էին այն հայ մատնիչները, որոնք ընկան վանում տեղական մասնախմբի գաշտի հարուածից, դրանցից է գնտակահար եղած ուս Կրպօն, դրանցից են Քարդիբաշեանը, որ հագիւ առողջացաւ իր ստացած վէրքից, Տէր Պօղոսեանը, որ ազատվեց յեղափոխական գնտակից, դրանցից է Աշղեանը, որի վերայ փորձեց երիտասարդ Յակոբն իր ատրճանակի հարուածները: Ո՛չինչ. այդ չյաջողվեց, մի ուրիշը կը յաջողվի:

Առաջ գնա՛, յեղափոխական գործիչ, — այդ է ուղիղ ճանապարհը. ո՛վ ժողովրդի թշնամին է, նա պէտք է ընկնի. ի՞նչ քօղով էլ ծածկված լինի նա՛, մեզ համար միևնոյն է. եկեղեցագամ է նա, թէ աշխարհական. էֆէնսի է, թէ բէյ կամ փաշա, — փոյթ չէ՛ նա պիտի մեռնի:

Յակորբ ժողովրդի զաւակն էր, նա ինքնուրոյն, անկախ յեղափոխական էր, նա ժողովրդի անկաշառ, ինքնածին գիտակցութեան արտայայտիչն էր և նրա առաջին փորձը Աջըղեանի, ժողովրդի ցեցերից այդ ամենամեծի վերայ եղաւ:

Դա է միակ ուղիղ ճանապարհը, դա է տանում մեզ դէպի նպատակ:

Ա Ղ Բ Ա Կ Ի Ղ Ի Ծ Ա Կ Ը
(Ն ա մ ա կ Ղ ա ն ի ց)

Աղբակը համեմատաբար շատ տխուր վիճակ, թշուառ դրութիւն է ներկայացնում: Նրա մէջ հայ ժողովուրդը բնակիչների հազիւ երրորդ մասն է կազմում: Յաւակն այն է, որ Աղբակը, կազմելով սահման թուրքաց և պարսից տէրութիւնների, ոտի տակ տրորվում է այն բազմաթիւ քիւրդ հրոսակների, որոնք կողոպտելով սպանելով միշտ անցնում են մի կողմից միւսը: Աւելացըրէք և այն, որ ժողովուրդը միւս գաւառների հետ համեմատած՝ աւելի թոյլ է:

Սակայն ես չեմ ուզում թախիծ բերել յեղափոխական սրտերին: Երբեմն դառն արտասուքի տակից երևում է յոյս տուող ժպիտ:

Ղալի փաշաների ծրագիր-հրահանգները Աղբակում դործադրող յայտնի է տասնեակ տարիներից ի վեր Շէյխ-Համիդը, Աղբակի դաժան օձը: Ինչպէս և ամեն տեղ, նոյնպէս և հոս, թիւրք կառավարիչն իր դերը կատարում է ճշտութեամբ՝ իբրև դրդող, թելադրող, իբրև աւազակների խումբ բանեցնող և, որ դըլխաւորն է, աւար-թաւանի մեծ պատառը ճանկող:

1893 թ. ամառն Աղբակի բաղդը շուռ եկաւ: Շէյխ Համիդը կովեց իր փեսայ Շարաֆ բէկ քիւրդի հետ, նրանց յարաբերութիւնները վաղուց լարված էին: Բանը նրանումն է, որ Շարաֆ բէկը «երիտսեանների» կողոպուտից բաժին չէր ձգում Համիդի որկորը, այլ կշտացնելով միայն Սուլթանի հաւատարիմ ներկայացուցիչ թուրք կառավարչին, մտնում է այդպիսով տէրութեան հովանաւորութեան տակ:

Սակայն անցեալներում մի դէպք առիթ տուեց խղելու Համիդի և Շարաֆի յարաբերութիւնները. աւելորդ չի լինի մանրամասն յիշել այդ դէպքը:

Առհասարակ թուրք կառավարութեան և քիւրդերի կազմակերպած աւազակային խմբերն աւելի կռանդուն կերպով գործում են աշնանային ամիսները: Շարաֆ բէկն իր խումբն ուղարկում է Աղբակից դէպ արևմուտք, Խօշաբ և Մահմուդիէ գաւառները (վերջինս Ղանից 8 ժամ է): Աւազակները բաւական թափառելուց յետոյ յարձակվում են Քուէլ անունով հայ գիւղի վերայ երեկոյան: Մի մասը շրջապատում է ոչխարի փարախը, իսկ միւս մասը անմիջապէս սկսում է կրակ տեղալ փարախի շուրջ գտնվող տներին, որպէս զի գիւղացին հաւարի չգայ: Սարսափն ու շիտթութիւն տիրում է գիւղին: Գիւղի մէջ այդ օրը 9 զաֆտիա է լինում: Օսմանեան քաջ զինւորները գլուխները կորցնում են և փամփուշտաւոր հրացանները գրկած՝ դողդողում: Հայ երի-

տասարդները իրար են անցնում, պատէ պատ դիպչում, խնդրում, պաղատում, հայհոյում. քաջ զինւորներին, որ եթէ իրանք հաւարի չեն դուրս գալիս, գոնէ երկու երեք հրացան տան իրանց: Մինչ այս, մինչ այն՝ աւազակներն սկսում են գիւղի հօտը դուրս քաշել փարախից: Երիտասարդներից մէկի՝ Յակովբ Յարութիւնեանի սիրտը չի համբերում. անզէն ըրեն ձգում է բարբարոսների մէջ և զնտակների սոււրցի տակ հասնում մինչև փարախը ու գոռում. «Բարբարոս շներ, կարծում էք, թէ մենք մեռա՞ծ ենք»: Հաղիւ այս պաշտելի կորիձը փարախի դուռը բռնում է ոչխարն արգելելու համար, բայց այդ րոպէին քիւրդի գնտակը քաջ Յակովբին դողրում է գետին: Երիտասարդները քարով, փայտով զինված հետևում են իրենց նահատակ ընկերոջն և յետ խլում հօտը: Քիւրդերին հազիւ յաջողվում է 80 ոչխար փախցնել: Շարաֆ աղայի ասպատակը միւս գիւղերը ազատ համարձակ յարձակվում է Կասր գիւղի վերայ և հայերից բռնում 280 ոչխար, ապա անցնում են Զէյնիս և այլ գիւղեր ու աւազակային մի փոքրիկ պտոյտ գործելով՝ 1900-ի չափ ոչխար են դնում իրենց աւազակապետի տրամադրութեան տակ:

Շէյխ Համիդը նախանձից մեռնում է և վերջին անգամ փորձում է իր իրաւունքները յարգել տալ Շարաֆին: Ղերջինս յաջողութիւնից կուրացած՝ մերժում է և մինչև իսկ խզում է ամեն յարաբերութիւն:

Համիդը վաղուց փնտրում էր մի դէպք, որ Շարաֆ բէկին մնասի և իր իրաւունքները վերականգնէ: Եւ յաջողեցաւ: Պարսից սահմանագլխի վերայ, Սովա կոչված սարահարթ գաւառում բնակվում էր Ալիջապէի որդի Մամէն, որը պատկանում է Շիկակ կոչված ցեղին: Այս ցեղն ամենաբարբարոսն և ամենաքաջն է ճանաչվում ամբողջ քիւրդ ժողովրդի մէջ: Մամէն մի պատուհաս էր պարսից կառավարութեան համար. նրատած սահմանագլխում՝ նա անդադար աւերում, կոտորում էր: 1893 թ. պարսիկը ըիսկ արեց, մեծ քանակութեամբ զօրք թափեց Սովա և վառեց Մամէի գիւղերը:

Շէյխ Համիդի բաղդը բանեց: Նա վաղուց բանակցում էր Մամէի հետ, այժմ առիթն ոգնեց: Նա պատգամաւոր պատգամաւորի յետևից կոխեցնում է, խոտանալով, երգվելով, որ նրան մեծ ասպարէզ կը տայ ասպատակութեան համար: Միւս կողմից Համիդը դիմում է Ղանայ վալի Բահրի փաշային, ներկայացնելով Շիկակներին իբրև մի հերոսական ցեղ, որը կարող է պատուաբեր լինել Համիդիէ գնտին և շատ օգտակար օսմանեան պետութեան: Բահրի փաշան արդէն վաղուց իր նման վայրենի աւազակներ է փնտրում: Կարճ բանակցութիւնից յետոյ Շիկակ Մամէն իր թիկնապահներով ներկայանում է վալիին: Բահրին սիրեց, հիւրասիրեց նրան, խալաթ տուեց և Շէյխ Համիդի խնդրքի համեմատ հրամայեց Շիկակ էլը բաժանել... հայ գիւղերի վերայ:

Այս բոլորը դիտում էր Շարաֆ բէկը, բայց քրքրական քէնն երբէք նրան չէր թոյլ տալիս հաշտութեան դիմելու իր աներոջ հետ, չէ՛ որ Համիդը Սուլթանի հաւատարիմ պաշտօնեայի և բանտի օգնութեամբ

յափշտակեց Բաշկալայից, Հասփստանից, Էրնկեանից, Առակ և այլ գիւղերից հայերի հողերը, որի ժամանակ եղբարական մահով այնքան հայեր մեռան բանտում և դաշտում ու այդքան հողերից ոչ մի կտոր Համիդը չը տուեց իր փեսային, այլ բոլորն անցաւ իր ու գայմագամի որկորը:

Մինչև նոյեմբերի սկիզբը մօտ 200 տուն փոխադրվեցան օսմանեան հողը, Աղբակ և տեղաւորվեցան հետևեալ հայ գիւղերի մէջ. 1) Առակ, ուր հաստատվեց ինքը Մամեն, 2) Բաղ, 3) Մալկաժա, 4) Էրեսան, 5) Հասփստան, 6) Սորան, 8) Խառատուն, 8) Չուխ, 9) Էրնկեան և 10) Աշկերտ: Հայ գիւղացու ամբողջ ձմեռուայ պաշարը շիկակներու ձեռքի տակն է: Ինքնակոչ բարբարոս հիւրերը Բնչ ասես չեն հանում գիւղացու գլխին, իսկ նա ձեռքերը ծալած, դրան ետևը կանգնած, իբրև մի անշունչ դիակ, տեսնում է, ինչպէս իր տան վերի գլուխն. աղա շիկակը նստած՝ լափում է իր սեփական քրտինքը, Բահրիի, ողորմած կայսեր Սուլթան Համիդի հրամանով:

Այս այսպէս լինելուց յետոյ, Աղբակի գիւղացին փոխանակ անձուներներին հետևեալու, օրինակ է վերցնում այն զգուշի ու վախկոտ հայերից, որոնք սարսափի տակ ամեն բան թողած, մերկ ու տկլոր, փախչում, գաղթում են Պարսկաստան, ուր զրկված ամեն բանից, սրա, նրա դուռը մշակութիւն անում, փողոցներն ընկած հաց մուրում և կարճ ժամանակում մաշվում, փչանում:

«Ամենայն տեղ մահը մի է», աղբակցիներ, բայց հազար երանի նրան, ով իր դիակը թողնում է իր սիրելի հայրենիքում:

ԿԿԿ

Կ Ա Մ Ա Կ Կ Ա Ր Ի Ն Ի Ց

Մեր, երզրումցիներին, դրուժիւնը օրից օր վատանում է. տեղացի և շրջակայքի գազանաբարոյ թիւրքերի և մեր անսիրտ ու անտարբեր Սուլթանի անունով կնքված արկնարբու հեծելազօրքից կրած անհամար նեղութիւնները բաւական չէին. այժմ վրոյ հասաւ սովը, լրացնելով այդ մարդանման վագրների թողուցած պակասը: Բառի բուն նշանակութեամբ մեր վերայ ոյժ է մնացել. է՛հ, մեռած ենք, թաղող չունենք: Մի ժամանակ մեր, Բասէնի և Օվայի (գաշտ) հացը առատութիւնից ամբարներումն էր փթում, այժմ թէ Օվայի և թէ Բասէնցին ոչ մի հատիկ ցորեն ունեն, ոչ էլ մի հատ կոպէկ: Թուեմ պատճառները, թէ ինչու առաջ ամբարներում փթում էր և այժմ ինչու ուտելու բան չկայ, կարծում եմ պէտք չէ, ո՛ւր յայտնի չէ:

Քաղաքի հացթուխները ցերեկն անգամ փակ են պահում իրենց փուռի դուռը և խափանքները, որովհետև քաղցածների բազմութիւնը կարող է ամեն բոլորայ մի փոքր ծակ կայ բացված, այնպէս որ հազիւ կարելի է մի հատ հաց դուրս տալ: Դէպի այդ ծակը հարիւրաւոր ձեռներ կան պարզված փողով, «հաց տուր, հաց տուր», լսվում են անդադար, բայց հազիւ մի քանի բոլորայ հացն արդէն վերջացել է, խափանքի ծակը փակվում է, և խեղճ ժողովուրդը յուսահատ, վիզը ծուռ, մնում է այնտեղ աչքերը ջրակալած ու յառած

դէպի խափանքի ծակը: Ամեն օր, երեկոյեան ժամի մէկից մինչև երկուսը (ըստ թիւրքաց) 2 տարեկանից մինչև 4 տարեկան երեխայք մերկ, ոտաբորիկ, ցրտից դողդողով և ձեռքերը բերանները կոխելով, խփում են դռները և աղիողորմ ձայնով ասում. «ողորմութիւն արէ՛ք, մի պատառ հաց տուէ՛ք, արևներիւ դուրբան...» Եւ այսպէս հազար աղաչանք, որոնց ասողն լեզուն անգամ յաճախ չի հասկացվում, որովհետև տեսնում ես այդ փոքրիկների լեզուն դեռ չէ բացված, զարմանում ես, թէ այս փոքր երեխան ինչպէս կարողացաւ դուռը խփել կամ դրան զանգը հնչեցնել. և այդ բոլորէն քիչ հետու, աւելի մթնումը, նկատում ես մի ստուեր կնոջ կամ տղամարդու, որը իր ամօթից ինքը չի համարձակվում մօտենալ ձեռք պարզել, որովհետև մի տարի առաջ ինքն էր ողորմութիւն բաշխում. աղքատներին, խանութ ունէր, գործ ունէր, բայց այսօր նա զրկված է այդ բոլորից և կարօտ մի պատառ հացի: Այդ փուռչները ալիւր գնում են թուրք աղաներից ու բէկերից, որոնք վաղօրօք հաւաքել են ցորեն և ալիւր ու այժմ եռապատիկ գնով ծախում են: Փուռչներն այդ ալիւրին խառնում են, ինչ որ հնարաւոր է խառնել, օրինակ, աւազ, կիր, փայտի թեփ և այլն: Մարդ սոսկում է այդ հացի երեսը տեսնելու. ցեխն աւելի լաւ է: Մինչև այժմ մօտ 20 ընտանիք միսյն քաղաքից գաղթել են, դրանց մի մասը հաց գնելու, իսկ միւս մասը թուրքի և քիւրդի զուլումից ազատվելու համար:

Ալիւրը ծախվում է լիդրը (20 ֆունտից մի քիչ պակաս) 15-17 դրամ (1ր. 50կ.-1ր. 65կ.): Այդ գինն ինքըն ըստ ինքեան բարձր գին չէ. երզրումցիք 1880-1881թ. 25 դրամով էլ ալիւր գնեցին, բայց այն ժամանակ թէ քաղաքացիք քիչ թէ շատ փող ունէին և թէ ալիւր կձարվէր, մանաւանդ որ քաղաքի և գիւղերի թուրք հասարակութիւնն այն աստիճան գազանացած չէր: Այժմ գրեթէ փող չկայ և քաղաքի դռներում պահապաններ են դրված, որ քաղաքի մէջ մտած ալիւրը, լինի դա սեփական տան համար կամ ծախու, մի և նոյն է բոլորն ուղարկում են բազար, ուր մի պարկ ալիւրի վրայ թափվում են 10-15 թուրք և մէկը միւսի ձեռքից խլում. իսկ հայն իրաւունք չունի բազարում ալիւր գնելու, քանի «խլամ էլ լիկը» չի գնել իր ուզածի չափ: Այսպիսով ոչ մի հայ չի կարող բազարից մի բուռն ալիւր աղատ տանել իր տունը, կերակրելու իր ընտանիքը, իր քաղցած զաւակներին: Աերջայէս հայերն ստիպված՝ այսպիսի մի միջոցի դիմեցին. իրենց ծանօթ մի թուրքի կանխիկ վճարում են մի պարկ ալիւրի համար 20-30 դրամ, որ իրանց փոխարէն մի պարկ ալիւր գնէ, բայց այդ միջոցի հետևանքն էլ աւելի վատ դուրս եկաւ, որովհետև դանվեցան այդ ծանօթների մէջ այնպիսիները, որոնք թէ կանխավճարը և թէ ալիւրը միասին կերան, ալիւրի փոխարէն յանձնարարողին հայհոյեանք և ծեծ տարով:

Սրանից 3 շաբաթ առաջ թիւրքաց կանոնաւոր զինւորներից երեք հոգի մտնում են վերմակներ, շինող մի հայի խանութ, որպէս վերմակ գնող. սկսում են սակարկել և կամենում են երկու հատ վերմակ իսկական

արժեքի քառորդ գնովը տանել. հայր չի տալիս: Ջին-
 ւորներն ուզում են զօրով տանել և տեսնելով հայի
 ընդդիմադրութիւնը՝ յարձակվում են նրա վերայ և
 իր խանութի մէջ անգթաբար ծեծելուց յետոյ էլ ապ-
 րանքների մի մասը յափշտակում ու գնում են: Չնա-
 յեղով որ բաւական մարդիկ էին հաւաքված խանութի
 առաջ, թէ պաշտօնական անձինք և թէ հասարակ
 քաղաքացիներ, բայց ոչ ոք չի համարձակվում մօտե-
 նալ և խեղճին ծեծողների ձեռքից ազատել: Ծեծ-
 վողի մայրն ու կինը դիմում են ուսաց. հիւպատոսին,
 որն իմացնում է այդ անցքը նահանգապետ փաշային
 (կարծես հիւպատոսն է պարտաւոր նահանգապետ փա-
 շային իր նահանգական քաղաքի մէջ անցկացածների
 մասին տեղեկութիւն տալ): Փաշան «գասուն-չառուչե-
 րուն» հրամայում է գտնել այդ ստահակներին և պատ-
 ժել, բայց «գասուն-չառուչներն» այդ զինւորներին տես-
 նելիս՝ իրանք էին փախչում, ասես թէ զինւորները
 լինէին իրենց բռնող ու պատժողը:

Ջինւորի մէկը մի հայ սառափի դուքանից փող էր
 ուզում: Գողանալ սառափը նկատեց և անպատկեց, ա-
 սելով թէ զինւորը, փոխանակ հասարակութեան շա-
 հերը պաշտպանելու, փոխանակ հասարակութեան կար-
 գերի պաշտպանութեան նախանձախնդիր լինելու, ինքն
 է գողութիւն անում: Այս խօսքերի համար խեղճ սա-
 րափը լաւ ծեծ կերաւ. ինչպէս կարելի է Սուլթանի
 զինւորին գող անուանել, նա չէ ուզեցել գողանալ այլ
 կատակ է արել:

Բասենի Հերթա գիւղից մի գիւղացի հայ իր աղջկան
 փախուրել է քաղաք իր աղքատի մօտ պահում, որով-
 հետեւ այդ գիւղի թուրք բէկը, արդէն մի քանի կոյ-
 սեր առեւանգելուց յետոյ, բացարձակ յայտարարել է,
 թէ հերթն այդ աղջկան է հասել: Հերթացիք վաղուց
 այդ բէկի բամբակը կը գզէին, բայց մի սպանվածի փո-
 խարէն ամբողջ գիւղը կրակ կը տան և մարդկանց բան-
 տերի մէջ կը փծացնեն, ինչպէս ցոյց են տալիս օրի-
 նակները:

Մի քանի քրդեր Շահինեան Կարապետին իր որդի-
 կերանց հետ խանութի մէջ ծեծում են և ապրանքը
 թալանում: Թիւրքաց արդար դատաստանը Շահինեան-
 ներին վճուեց 3 ոսկի տուգանք, իսկ քրդերից միայն
 մէկին 3 օր բանտարկեց և այսպիսով արդարութիւնը
 վերականգնեցրեց:

Ահա մեր զրուցութիւնը Կրքում մէջ ուր կան ուու-
 սաց, Փրանսիացոց, անգլիացոց հիւպատոսներ, ամերիկա-
 կան միսսիօներներ, որոնց մասին թուրքերն իրանք շատ
 լաւ գիտեն, որ ամեն գէպք մանրամասն գրում են և
 նկատողութեան առնում: Մենք որ այս պայմանների
 մէջ այսպէս ենք, ինչ կը լինի վանեցոց, մշեցոց, բիթ-
 լիսցոց և միւսների դրութիւնը, որոնց հետ թուրք կա-
 ռավարութիւնը կարող է վարվել անվախ և առանց
 նկատողութեան ենթարկվելու:

Մշոյ դաշտում Խէյպան գիւղի Տ. Աւետիսեան Ա-
 ուսքել և Վանուկ եղբայրը անցեալ նոյեմբերին բռն-
 նուեցան Մշոյ դատարանում: Մութէսէրիֆը կը պա-
 հանջէ նոյն եղբայրներից 300 օսա. լիրայ. կը նշանա-

կէ՝ ազատարամ կանեն: Չգիտցվի արդեօք, ինչ էր,
 որ այդպէս խիստ պատժվեցան:— յիշեալ Տ. Աւետի-
 քեանք տաս տարի առաջ իբր քրդեր սպանած են, և
 մէկի կինը չորս տարի առաջ մնացած է Կարս:

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Օ Լ Ս Ի Ց

«Իրօշակի» ընթերցողներն իմացան, որ մարտի 13-
 ին կիւրակի օրը, պատարագէն ետքը դաւաճան Աշըղեա-
 նի անձի վրայ սպանութեան փորձ եղաւ, բայց անյաջող:
 Այս փորձը սարսափահար ըրաւ Սուլթան-Համիտ և
 սիրտը դող ելաւ, վախնալով որ յանդուգն յեղափոխա-
 կանի գնտակը և նրա դաշոյնը վաղը կրնայ իւր և իւր
 պաշտօնեաներու սիրտը մխվել, իւր սիրելիներու արիւնը
 հոսցնել, իւր վրէժը լուծել՝ արեան դէմ արիւն հոս-
 ցնելով: Եւ թիւրք բռնապետութիւնը, քանիցս նկատած
 ենք, այդ ցանկալի վարկեանը օր առօր կարագացնէ իր
 բռնութիւններով, հալածանքներով, բանտերով ու կա-
 խաղաններով այդ ցանկալի ժամը, որի համար յեղա-
 փոխականը կաշխատի գիշեր ցորեկ և կըսպասէ սրտա-
 տրոփ:

Թիւրք բռնապետութիւնը, հետեւելով իր խայտառակ
 քաղաքականութեանը, կուզէ հաւատացնել, թէ հայ ժո-
 դովուրդն ապահով ու երջանիկ կապրի, իսկ այն քանի
 մը խռովարարները հացկատակ, բախտախնդիր, սինլքոր
 օտարահպատակներ են, որ կը մոլորեցնեն իր միամիտ ու
 հաւատարիմ հպատակները և երբեմն երբեմն յուզումներ
 և անկարգութիւններ յառաջ կը բերեն: Թիւրք կառա-
 վարութիւնն այս անգամ ալ չչեղվեց իր գծած ճամ-
 բէն և վայրկեան մը ուզեց մոլորեցունել Եւրոպայի
 հանրային կարծիքը և մամուլը և յաջողեցաւ:

Ոստիկանութեան նախարարն իսկոյն իր լրտեսներու,
 ոստիկաններու ու պաշտօնեաներու բերնով ամեն ուրեք
 լուր տարածեց, թէ Աշըղեանի վերայ փորձ անողը անգ-
 լիահպատակ է և կիպրոսցի: Այս լուրը հաղորդվե-
 ցաւ թէ հայ և թէ օտարազգի թերթերուն: Ոստիկա-
 նապետի այս սրամիտ (իրենց խելքով) արարքը երկար
 չտևեց. շուտով ստուգվեց, որ այդ երիտասարդը ոչ անգ-
 լիահպատակ է և ոչ օտարահպատակ, այլ իբր հա-
 շատարիմ, գոհ ու երջանիկ՝ հոչակված հայ հպատակ-
 ներէն է: Ապուշ կառավարութիւնը կը կարծէ, թէ եւ-
 րոպական մամուլը և հանրային կարծիքը խաբելով ու
 մոլորեցնելով պիտի յաջողի իր քայքայված, կազմալուծ-
 ված պետութիւնը պահպանել և հայկական խնդիրը
 խեղդել: Կառավարութիւնը կամաւ կուրանալով կը յու-
 սայ կուրացնել և մեծ պետութիւնները, որոնք իր և իր
 ժողովրդի վիճակը աւելի լաւ գիտեն ու իրմէն լաւ կը
 տեսնեն, բայց եթէ կը լռեն, այդ ոչ թէ կը հաւատան
 իրեն, այլ որովհետեւ իրենց շահն առայժմ կը պահան-
 յէ լուրը, անտարբեր ձեւանալ և շահագործել քայքայ-
 ված Թիւրքիան և Թիւրքիոյ ժողովուրդն անխտրապէս:
 Բայց այդ ալ երկար չի տևիլ շնորհիւ յեղափոխութեան
 հսկայաբայլ տարածման ու զարգացման: Բայց դառ-
 նանք անգլիահպատակ հրատարակված Յակոբին:

Յակոբը զուտարիւն թիւրքահպատակ է, Աստարիա ծը-
 նած և այնտեղի դպրոցէն ելած: Բաւական բարեկիրթ,

խելացի, ընթերցասէր 22-23 տարեկան համակրելի երիտասարդ մ'է: Արհեստաւոր է և Աետիկ-Փաշա շաքարագործի մը քով կաշխատէր երկար ատեն: Արարկեալ շատ դո՛հ էր իրմէն և Յակոբի խորհուրդներէն կը շահվէր միշտ:

Աերջին օրերը Յակոբոսը շատ մտազբաղ կերևար, իր դէմքի վրայ պարզ կը տեսնվէր հոգ մը, ցաւ մը կերակէր, որ ներսը բան մը կը կատարվէր, բայց թէ ինչ ոչ որ չը գիտէր, ոմանք հիւանդ կը կարծէին, իսկ ոմանք սիրահարված:

Փետրվարի 24-ին, Աարդանանց տօնի օրը, հրատարակվեց անամօթ և դաւաճան Աշղեանի պատրիարքական շրջաբերականը, ուղղած բոլոր դաւառական առաջնորդներուն, տեղապահներուն, պատրիարքական փոխանորդներուն և վանահայրերուն: Պոյիս մի յուզում առաջ բերաւ տգէտ դասու մէջ, իսկ հասկացող դասու համար մազաչափ նշանակութիւն չունեցաւ, որովհետև շունը պատիւ ունի այսօր, Աշղեան չունի, շուն մը հաջի թէ Աշղեան՝ մի և նոյն է: Եւ այս ոչ միայն հայու հայմար, այլ և օտարի՝ յոյնի, բոլղարի, մինչև իսկ թիւրքի: Հայ ազգը Աշղեանին չի ծանչնար իբրև պատրիարք և իր ներկայացուցիչ, միայն բռնապետութիւնն է որ այդ գիտնալով հանդերձ՝ Աշղեանը կը պահէ, կրնդունի, որովհետև իր նպատակներուն հասնելու համար կը վախնայ, թէ ատկէ աւելի լաւ գործիք մը չգտնէ:

Տխրահուցակ շրջաբերականէն 15 օր առաջ դաւաճան Աշղեանը կայսերական պալատ կը կանչվի և իրմէն բացատրութիւն կը պահանջվի դաւառներում պատահած յուզումների համար: Իրեն կրտսեր, թէ խռովութիւնները երթալով փոխանակ նուազելու՝ կը շատանան, կը տարածվին և այսօր համարեալ ամենուրեք խռովութիւններ, ընդհարումներ տեղի կունենան (և այս ըսողներ միաժամանակ կը յայտարարեն, թէ շնորհիւ Ողորմած Աուլթանի ամեն տեղ խաղաղութիւն կը տիրէ), կերևի թէ հոս, Պոլսէն, հարուստ հայեր կօգնեն, կը քաջալերեն դադարեցնելու, ապա թէ ոչ՝ ի՞նչպէս կրնայ աղքատ ժողովուրդ մը այսքան նեղութեանց դիմանալէն զատ, ասպատակաց խմբեր կազմել, ղէնք, ուղղամթերք ձեռք բերել ու խռովութիւններ յարուցանել: Դաւաճան Աշղեանը փոխանակ պատահութեանէն օգտվելու, ժողովուրդի ցաւերի մասին խօսելու, կսկսէ տերևի պէս դողալ լեզուն խորը կիյնայ և կմկմալով կըսէ. ինչ գիտեմ, ինչ գիտեմ, ես ձեռքէս եկածը կընեմ, ասկէ աւելի ի՞նչ կըրնամ ընել:՝

Այս տեսակցութիւնը ժամ մը կը տևէ. փոխադարձ համաձայնութեամբ կորոշվի նպովք, անէծք կարգաւ հայ եկեղեցիներու մէջ, բայց ետքը կը խորհեն և կը խմբադրեն այս շարագուշակ շրջաբերականը, որի հրատարակութեան օրէն սկսան ձերբակալութիւններն և բանտարկութիւններն, որոնց թիւը մի քանի շաբթու մէջ հարիւրէն կանցնի, դաւառներու մէջ կատարվածները յայտնի չէ: Աշղեանի «գող ու գողակիցը» մատնիչ Սիմէօն բէյն է, որի դէմ ժողովուրդի նոյնչափ դայրացած, յուզված է, որչափ անոր ընկեր Աշղեանի դէմ:

Ժողովուրդի դժգոհութեան ու յուզման արտայայտի-

չը եղաւ: Յակոբը իր փորձով, որն, ինչպէս գիտէք, անյաջող եղաւ: Այս անյաջողութիւնը ծանր տպաւորութիւն թողուց և իւրաքանչիւրի բերնէն կը լսվէր. «Անշունը չստակեցաւ, շունը կենդանի մնաց... երբ պիտի ազատվենք աղորմէն և Սիմէօն բէյնէն»: Այդ անյաջողութիւնը մի մեծ սուգ էր:

Յակոբը երեք անգամ ուզած է ատրճանակը պարպել, բայց կրակ չէ առած, որովհետև բեյովլերի շիջ ներս է մտած եղեր, երրորդ փորձէն հասկցեր է բանը և երբ ուզեր է շիջը քաշել, 2 հոգի՝ Ջանիկ անունով դերձակ մը և հիւանդանոցի պաշտօնեայ Մոստիճեանը յարձակված են վրան, երիտասարդին ձերբակալած և յանձնած ոստիկանութեան: Աշղեանը կը մարի, կիյնայ: Ձերբակալութեան ժամանակ Յակոբը պարզութեամբ կըսէ. «Հոգ չէ, թող ես ձերբակալվիմ, բայց շունը պիտի մեռնէ, որովհետև եթէ ինձ չյաջողվեց, ընկերներուս կը յաջողի»:

Յակոբին 3 օր շարունակ սոսկալի տանջանքներու են թափարկած և այն աստիճանի, որ ազատվելու համար իր քանի մը ընկերներու անունները տուէր է: Ինչպէս Յակոբը, այնպէս էլ ընկերները, խոստովանած են, որ իրենք վճռած էին Աշղեանն սպանել, որովհետև այն օրէն որ Աշղեան պատրիարք եղաւ, հայ ազգի վիճակ օր աւուր ծանրացաւ ու գէշացաւ, որովհետև իրենց վիճակը նա չէր յայտնէր Սուլթանին ու դարման չէր խնդրեր:

Յակոբի փորձէն մինչև այժմ անհաշիւ ձերբակալութիւններ եղած են: Անգլիացի մը անցեալները շատ իրաւացի նկատեց, թէ այս ինչէր կըլլայ, Պոլսոյ մէջ հայերը կորան պարզապէս:

Հնչակի թղթակցի հաղորդած լուրը՝ թէ Յակոբն իրեն Հնչակեան է յայտարարած՝ ճիշտ չէ. Յակոբ ինքնուրոյն է և գործած է բոլորովին անկախ: *Իւ Կ. Ս. Երևան*

Ա Յ Բ Ո Ւ Բ Ե Ն

(Հարունակ.)

Անցեալ համարում մենք ցոյց տուինք, թէ ինչ արմատական հակասութիւնների մէջ է ընկել Հնչակը և ինչպէս է ինքն իրեն ասպակներ հասցնում:

Հարունակներ, սակայն, մեր ընդհատված քաղուածքը: Հայութիւնը բաժան ում է երկու իրար թշնամի դասակարգերի՝ բուրժուա և պրօլետարիատ: Սակայն այդ երկու թշնամիներն ունեն և մի ընդհանուր թշնամի, դա միապետական կարգերն են: Հայկական հարցն այսպէս բարդօթնելով բարդ է և հալ աշխատաւոր ընդհանրութեան ու դորա հետ միասին հայ սօցիալիստների դերը: Նորա մի կողմից պէտք է ձգտեն տապալելու միապետական կարգերը բուրժուազիայի հետ ձեռք ձեռքի տուած. միւս կողմից միջոց պէտք է տան հայ աշխատաւոր տարրին պաշտպանելու իր շահերը բուրժուազիայի դէմ, որը միապետական կարգերի անկումից յետոյ աւելի մեծ ոյժ է ձեռք բերելու: Բայց ի՞նչպէս այդ կատարել — Հարկաւոր է զէնք տալ ժողովուրդի ձեռքը: Այդ զէնքը հետեւեալն է. —

«Բայտարեկ աշխատաւոր ընդհանրութեանն իր պտտմական դերը, իր սօցիալական-քաղաքական խնդիրներն ու

չահերը, զարգացնել նրա դասակարգային գիտակցութիւնը, լուսարմանել ու որոշել նրան իր քաղաքական իւրաքանչիւր պահանջը եւ այդպիսով դարձնել կողմնակից նրան իր շահերի համապատասխան յեղափոխութեան, պատրաստել նրա այդ անկիւք յեղափոխութիւնը, եւ պրօպագանդայի ու ագիտացիայի հետ միաժամանակ համախմբել ու կազմակերպել նրա ոյժերը մէկ ընդհանուր կազմակերպութեան մէջ ընդհանուր յեղափոխութեան համար — ահա հայ սօցիալիստի, հայ յեղափոխականի բռնկիւք ընթացքն ու աշխատութիւնները»

Այդ տեսակ զէնք տալու դէմ մենք ոչինչ չունենք ասելու. սակայն մի հանգամանք անորոշ է մնում այդ կտորի մէջ, պարզ չէ, թէ ու՞մ ձեռքը պէտք է տալ այդ զէնքը: Մեր աշխատաւոր ընդհանրութիւնը, որ ըստ Հնչակի անխուսափելի կերպով պէտք է պրօլետարիատ դառնայ, դեռ եւս չէ դառել, դեռ եւս սաղմային դրութեան մէջ է, ինչպէս խոստովանվում է և ինքը՝ Հնչակը. և մեր աշխատաւոր ընդհանրութիւնը կազմում են այսօր գիւղական ազգաբնակչութիւնը արհեստաւոր դասի հետ միասին: Այնպէս որ, երբ Հնչակը խօսում է վերոյիշեալ կտորում «դասակարգային գիտակցութեան» մասին, որ պէտք է մտցնէ աշխատաւոր ընդհանրութեան մէջ հայ սօցիալիստը, նա պարզ չէ յայտնում, թէ ինչ դիրք պէտք է բռնի հայ սօցիալիստը, իբրև սօցիալիստ, դէպի ներկայումս գոյութիւն ունեցող աշխատաւոր ընդհանրութեան ամենաէական մասը, դէպի գիւղական դասակարգը: Պարզ չէ թէ այդ սօցիալիստական զէնքը զրա ձեռքն էլ պէտք է տալ, թէ միայն սալմի ձեռքը:

Մեզ թւում է, որ ըստ Հնչակի սօցիալիզմն ոչ մի առնչութիւն չունի և չպէտք է ունենայ գիւղական դասակարգի անմիջական շահերի հետ. հայ սօցիալիստը, իբրև սօցիալիստ, գործ ունի միմիայն բանւորների հետ, հաւատացած լինելով, որ այսօր-էգուց հայ աշխատաւոր ընդհանրութիւնը դառնալու է վարձկան բանւոր:

Երբ այս կարծիքը կազմելուն տեղը են տալիս Հնչակի թէ ընդհանուր դատողութիւնները և թէ մեր վերեւում բերած կտորի անմիջական շարունակութիւնը, որտեղ նա պարզ ասում է, որ հայ ժողովրդի իսկահան պաշտպանները կը կատարեն բուն սօցիալիստական գործը բանւորներին կազմակերպելով: Պէտք է խոստովանվենք, որ այս կտորն էլ բաւականաչափ չէ պարզում հարցը, մեր դրած հարցին դրական պատասխան չի տալիս, որովհետև, գուցէ, բացի «բուն» սօցիալիզմից բանւորների համար՝ կայ մի այլ սօցիալիզմ, ոչ այնքան «բուն», գիւղական դասակարգի համար: Պարզ և դրական պատասխան մենք գտնում ենք «Մի շարք հարցեր» յօդուածում (Հնչակ, № 16, Գեկ. 1891 թ.): Այդ յօդուածում որոշ կերպով ասված է, որ սօցիալիստական ձրգտումներն ուղղակի արդիւնք են բանւորական շահերի, որ պէտք է արդիւնաբերութեան կենտրոն կազմող վայրերում բանւորների մէջ տարածել և բացատրել սօցիալիստական ձրտումները:

Իսկ «գիւղացի ժողովուրդը»:

Բանից դուրս է գալիս, որ այդ «գիւղացի ժողովուրդը» իր անտեսական տարբեր պայմանների շնորհով ընդունակ չէ իւրացնելու սօցիալիզմի գաղափարները»:

Եւ այս տողեր գրողը նոյն Հնչակն է, որը մի ժամանակ ձգտում էր գիւղական համայնական դրութեան վրայ Հայաստանում հաստատել սօցիալիզմը: Իսկ այժմ նա ոչ միայն թողել է սօցիալիզմը հաստատելու այդ ճանապարհը, այլ մինչև իսկ անհնարին է համարում որ և է կերպով «գիւղացի ժողովրդին» ըմբռնել տալ սօցիալիզմի սկզբունքները:

Հնչակի ընթերցողները լա՛ւ գաղափար կը կազմեն նրա քարոզած «գիտական սօցիալիզմի» մասին:

Սակայն տեսնենք, ինչպէս է ցանկանում Հնչակը իրականացնել սօցիալիզմը բանւորների միջոցով: Առաջ բերենք այդ կտորն էլ—

«Հայ սօցիալիստները . . . կը կատարեն մի բուն սօցիալիստական գործ. հայ բանւորներից, այդպիսով, նրանք պատրաստում են, կազմակերպում են «ապագայի դիմագրական կուսակցութիւնը», որին ձեռք բերած ուսման ընթացքում սահմանադրական պայմանները «կը ծառայեն իբրև գործիք» մղելու համար՝ միապետական կարգերի անկումից ա՛ն միջապէս յետոյ՝ իր դասակարգային կռիւք շահերով իրան հակառակ իշխող դասակարգերի դէմ եւ ձգտելու այլ և էս իր անմիջական նպատակ դարձած սօցիալիստական կազմակերպութեան հաստատութեան»:

Այս ի՞նչ «ապագայի դիմագրական կուսակցութիւն» է: Հարկաւոր է քիչ կանգ առնել սրա վերայ, մի քիչ պարզել:

Բանւորական հարցն իբրև ինքնուրոյն դասակարգային հարց, հասունացաւ միմիայն քառասնական թուականներում: Այդ ժամանակ եւրոպական մի քանի երկրներ ազատ էին բոլորովին միապետական լեծիմաց, մի քանի տեղ էլ այդ լեծիմը թէև գոյութիւն ունէր, սակայն թոյլ էր, ներգործական դեր չէր կարող խաղալ: Ուստի այդ երկրներում բանւոր դասակարգին մընում էր ուղղակի կռիւ մղել անմիջապէս բուրժուական կառավարութեան դէմ: Իսկ Գերմանիայում, ուր զօրեղ էին դեռ միապետական կարգերը, գերմանական սօցիալիստ-յեղափոխականները ձգտում էին կովել այդ կարգերի դէմ՝ միացած բուրժուակայի հետ, միևնոյն ժամանակ չմոռանալով, որ իրենք սօցիալիստներ են, որ պիտի շարունակեն իրենց գործը բանւորների մէջ, կազմակերպեն նրանց, ստեղծեն «ապագայ դիմագրական կուսակցութիւնը», որպէս զի յաղթութիւնը տանելուց յետոյ կարող լինեն իրենց դաշնակից բուրժուակայի դէմ կանգնեցնել մի զօրութիւն, մի ոյժ և թոյլ չտան նրան ամբողջ արդիւնքը կլանելու և իրենց գլխին նըստելու: Այդ ուղղութեամբ գերմանական սօցիալ-դէմօկրատներն ահագին քայլեր են արել առաջ, գերմանական բանւորները շատ քաղաքական արտօնութիւններ են ձեռք բերել: Այս մենք այսօր տեսնում ենք:

Նոյն ընթացքն առաջարկել են ռուս սօցիալ-դէմօկրատները ռուս յեղափոխականներին, նոյնն առաջարկում են մեզ մեր հայ «սօցիալ-դէմօկրատները»:

Դասեր չառնել պատմութիւնից, միևս ազգերի օրինակից՝ մահացու մեղք է ամեն մի յեղափոխական մարմնի համար. ուստի շատ գովելի է Հնչակի այդ ձգտումը: Բայց խրատ, դաս վերցնել կեանքից և ոչ թէ ընդօրինակել նոյնութեամբ այն, ինչ որ յայտնել են և յայտնում են այս կամ այն երկրի յեղափոխականները:

երբ դերմանական սօցիալ-դեմօկրատը ձգտում է միաժամանակ թէ միապետական կարգերը ոչնչացնել և թէ «սպագայի դիմադրական կուսակցութիւն» կազմակերպել, կատարելապէս հասկանալի է բոլորի համար նրա անելիքը: Մասամբ հասկանալի է և ուս սօցիալ-դեմօկրատի ընթացքը, որովհետեւ թէ միապետական կարգերը, որոնց դէմ նրանք ուզում են կուսել և թէ բանւորները, որոնց պէտք է կազմակերպել, գտնվում են մի և նոյն երկրում: Իսկ ի՞նչպէս են մեր երկրի պայմանները:

Հնչակը միշտ կրկնում է, թէ հայ յուսմանը բաժանվում է երկու դասակարգի՝ հայ պրօլետարիատի, հայ բուրժուազասակարգի, որ հայ գիւղացին թողնում է հողը և գնում արդիւնաբերական քաղաքները և դառնում «վարձկան բանւոր» և այլն: Ի՞նչ նշանակութիւն ունեն այստեղ. ամեն մի քայլափոխում կրկնվող հայ յուսման, հայ բանւոր, հայ բուրժուազասակարգի, ի՞նչ արժէք ունեն դրանք սօցիալիստի համար: Եթէ հայ գիւղացին թողնում է հողը, եթէ հայ դարբինը թողնում է իր մուրձը, նա չի մնում իր մայրենի երկրում, նա գաղթում է օտար երկրներ, գնում է Պօլիս, Ռուսաստան, Յունաստան, Ռումանիա, Ամերիկա, Աւստրալիա... և այնտեղ միայն, Հայաստանից դուրս, նա կարողանում է դառնալ «վարձկան բանւոր»: Վերադարձաւ իր երկիրը՝ նա դադարում է բանւոր լինելուց, նա նոյն հողագործն է, նոյն արհեստաւորը: Եւ եթէ նա կարող է «դիմադրական կուսակցութիւն» կազմել, դա այն երկրներում կարող է անել, որտեղ ինքը բանւոր է: Իսկ թէ ինչպէս Ամերիկայի, Յունաստանի, մինչև իսկ Պօլիս բանւորներից Հնչակը պէտք է «սպագայի դիմադրական կուսակցութիւն» ստեղծի Հայաստանի համար, այդ միայն Աստուած գիտէ:

Կրկնում ենք, այստեղ ուշադրութեան պէտք է առնել ոչ թէ հայը, հայութիւնը, հայ բանւորը, հայ բուրժուան, այլ այն երկիրը, որի համար ձգտում կայ քաղաքական ազատութիւն ձեռք բերել, ուշադրութեան պէտք է առնել նոյն երկրի տնտեսական պայմանները, նրա մէջ գոյութիւն ունեցող բուրժուային, բանւորին, լինեն դժբա հայ, թուրք, նասրանի, այդ փոյթ չէ սօցիալիստի համար:

Ահա թէ ինչպէս է հաշտեցրել Հնչակը սօցիալիստական գաղափարն ազգայնութեան գաղափարի հետ, և ինչ խառնաշփոթութիւն է առաջացել դրանից:

Ինչի՞ն վերագրել այս բոլոր անորոշութիւնները, ինչո՞վ բացատրել Հնչակի հայեացքների փոփոխութիւնը: Միթէ Հայաստանի տնտեսական պայմաններն այդպէս զգալի կերպով փոխվեցան. գիւղական համայնքներն ըսկսեցին աւելի արագ քայքայվել թէ կապիտալն ահա գին քայլեր արաւ, կամ մի որ և է ուրիշ նշանաւոր փոփոխութիւն պատահեց մեր երկրի հետ, որի ազդեցութեան տակ Հնչակն էլ փոխեց իր հայեացքները: — Ոչ այս և ոչ այն. «տնտեսական մասերիալիզմը», «մարկսիզմը», — որի ասելով գաղափարների փոփոխութեան պատճառները պէտք է որոնել երկրի տնտեսական պայմանների փոփոխութեան մէջ — անզօր է գտնվում բա-

ցատրելու, պարզելու այս երևոյթը: Իսկապէս մի բան փոխվել է, և այդ փոփոխութիւնը կատարվել է ոչ թէ Հայաստանում տիրող արդիւնագործութեան ձեւերի մէջ այլ... արտասահմանեան ուս յեղափոխական գրականութեան մէջ:

Քանի դեռ այդ գրականութեան մէջ տիրապետում էր «նարօշնայա Վօլիա» կուսակցութեան հայեացքները, Հնչակը կրկնում էր նրա ասածը. նա «համոզված էր», որ կապիտալիզմը կարող է և մուտք չգործել Հայաստանում, որ կարելի է, մինչև իսկ պէտք է արգելել նրա մուտքը, որ գիւղական համայնքները կարող են ծառայել իբրև հիմք ապագայ սօցիալիստական կազմակերպութեան: Բայց հետզհետէ այդ կուսակցութեան ձայնը թուլացաւ և ասպարէզը (գրական) մնաց սօցիալ-դեմօկրատական կուսակցութեանը: Հնչակն այն ժամանակ «համոզվեց», որ կապիտալիզմն անխուսափելի կերպով պէտք է մեր երկիրը մտնի, որ անկարելի է նրա առաջն առնել, որ գիւղական համայնքները պէտք է քայքայվեն, որ գիւղացին դառնում է վարձկան բանւոր, և այդ բանւորներից պէտք է կազմակերպել «դիմադրական կուսակցութիւնը» և այլն:

Եւ այդ «փոխառութիւնը» կատարվել է այնքան պարզ բնական, անմեղ կերպով, որ Հնչակի խմբագրութիւնը չի զգացել իր կրած փոփոխութիւնը, կարծել է և կարծում է, թէ ինքը միշտ միևնոյն ուղղութեանն է հետևել: «Հնչակի գոյութեան առաջին օրից մինչև այժմ մեր սկզբունքները միշտ եղել են սօցիալ-դեմօկրատական», պնդում էր նա վերջերս (Հնչակ, № 11 և 12, 1893): Այս սողերը կարգալիս մեզ մընում է միայն ուսերը վեր քաշել և զարմանալ Հնչակի անչափ միամտութեան վերայ:

Բաւական է, որքան խօսեցինք ուրիշների մասին: Միւս համարում մենք կանցնենք մեր ծրագրին, որ կազմված է 1892 թ. ամառը «Դաշնակցութեան» ընդհանուր ժողովում, որից յետոյ «Դաշնակցութեան» հայեացքները հիմնաւորապէս որոշվեցին և կազմակերպական ձևերն արմատականապէս փոխվեցին:

Խոսքով

ՎԵՐՁԻՆ ԼՈՒՐ Կ. ՊՈԼՍԻՑ

Ամսոյս 10-ին երեքշաբթի, Դալաթիա Սոււլիար խանի մէջ սպանութեան փորձ մը կատարվեցաւ Մաքսուտ Սիմօն պէյի վրայ: Սիմօն պէյ իր գրասենեակ դպցած ատեն 2 հոգի վրան կը յարձակին, որոնցմէ մէկը ըէփօլվեր կը պարպէ վրան, իսկ միւսը դաշոյնի երկու հարուած կուտայ եւ կը փախչեն: Բէփօլվերի ձայնի վրայ մարդիկ կը հասնեն եւ յեղափոխականները կը ձերբակալեն: Սիմօն պէյ արիւնաթաթախ գրասենեակ կը փոխադրեն: Օգնութեան հասած բժիշկներէն ոմանք վէրքերը մահացու կը գտնեն, իսկ ոմանք ապրելու յոյսեր կուտան: Բժիշկները գնտակները չեն կրցած հանել: Երկուսն լուր տարածուեց թէ մեռաւ, բայց որքան ստոյգ է Սիմօն պէյի մահը, տակաւին չստուգուեցաւ: Նոյն օրն իսկ քանի մը կասկածկիւններու տուններ խուզարկուեցան եւ քանի մը հոգի ձերբակալուեցան:

Բաւական

Դաշնակցութեան անձանթներից խնդրվում է թըղթակցութեան և նուիրատուութեան համար դիմել:

L. Boole, 13, Augustus Rd., Hammersmith, W. London.